

СРЕТО ТАНАСИЋ
(Београд)

ЈЕДАН ТИП БЕСУБЈЕКАТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се говори о безличној реченици чију структуру карактерише конструкција *до + генитив* у саставу предиката. Овај тип бесубјекатске реченице, поред посебности на синтаксичком плану, има посебност и на семантичком плану: њоме се износи садржај какав се не исказује другим типовима бесубјекатске реченице.

У српском језику, познато је, проста реченица се јавља у два различита модела: као двочлана или као једночлана реченица. Двочлана реченица у својој структури има предикат и субјекат. Ту се субјекат увијек може јавити, али није обавезно да увијек и буде експлицитно изражен. У једночланој реченици, пак, никада се не отвара синтаксичка позиција субјекта.

Ова два основна модела просте реченице у нашој научној и стручној литератури нису подједнако описана. Много више пажње се посвећивало двочланој реченици. Истина, одавно се у граматичкој литератури истиче да у српском језику постоје и реченице „без субјекта“ и наводе се примјери једночланих реченица. Углавном се при том тачно идентификују оне ситуације које се најчешће именују оваквим реченицама¹. М. Стевановић у својој универзитетској синтакси овоме моделу просте реченице посвећује посебно поглавље у оквиру описа просте реченице². Ту је већ јасно указано на чињеницу да у српском језику једночлане реченице представљају језичку реалност исто тако као и двочлане ре-

---

¹ Новаковић 1894, на стр. 250: „Има реченица у којима се мисли само радња, или бивање, или стање како, а не мисли се ко га чини, нити се помиње од чега би то бивање или стање долазило. Таке врсте реченица немају подмета, зову се реченице без подмета, и тога ради се глагол у њима употребљава у трећем лицу и у средњем роду у јединици (ако је облик у коме се може род разликовати).“ Даље он наводи примјере таквих реченица. Маретић 1931, на стр. 360, наводи примјере реченица које не могу имати субјекат.

² Стевановић 1991: *Безличне реченице*, 88-95. Треба истаћи и средњошколску граматику Станојчић-Поповић 1995, у којој се, уз навођење најчешћих типова једночлане реченице, даје објашњење појма такве реченице и терминологије која се користи за њено именување у српској литератури — стр. 237-244.

ченице. М. Стевановић ту наводи главне типове оваквих реченица, поредећи српску ситуацију са руском, гдје је — истиче аутор — овој проблематици посвећивано много више пажње него код нас.

Мало је радова у србистици који се баве питањем просте једночлане реченице. Овоме проблему неколико радова посветила је М. Ивић³, усмјеривши своје интересовање првенствено ка теоријском осмишљавању појма једночлане реченице и критеријумима за разграничавање једночлане и двочлане реченице. Она истиче да немогућност увођења синтаксичког субјекта у оваквим реченицама потиче или а) отуда што семантика глагола у предикату искључује такву синтаксичку позицију у реченици или б) отуда што је отварање синтаксичке позиције искључено из синтаксичких разлога: предикат у споју са неком другом синтаксичком јединицом не дозвољава увођење синтаксичког субјекта у реченицу; кад се дата синтаксичка јединица изостави, отвара се синтаксичка позиција субјекта у реченици⁴. Уз ово, М. Ивић је у овим радовима указала и на основне типове уобличавања једночланих простих реченица у српском језику. Један рад посвећен проблемима типологије бесубјекатских реченица у словенским језицима, и посебно у српском, објавио је и Р. Симић⁵.

Данас се нема нешто битно ново рећи о теоријској страни питања српске једночлане реченице. Остаје као најзначајније да се, на основу репрезентативног корпуса савременог српског језика, попишу и опишу сви типови оваквих реченица. А кад се то буде учинило, отвориће се и могућности за евентуалне нове опсервације теоријског карактера, а свакако ћемо моћи изградити потпунији граматички опис српске просте реченице. Онда ће тек бити остварљиво и адекватно поређење српске ситуације са одговарајућом ситуацијом у другим словенским језицима. А сви словенски језици, за разлику од већине других европских језика⁶, поред двочланог модела реченице, имају и једночлани — бесубјекатску (имперсоналну) реченицу.

У овоме раду ја ћу указати на један тип безличне реченице о коме се код нас није посебно говорило. Тај тип се, наиме, не наводи у актуелној граматичкој литератури ни међу илустративним примјерима, а нема га ни тамо гдје се наводе обрасци простих једночланих (безличних) реченица. Кад су у питању обрасци једночланих речени-

³ То су радови Ивић 1963 и 1965. Ова проблематика захваћена је и у њеним радовима који се тичу просте реченице Ивић 1965а и Ивић 1983.

⁴ Ивић 1963, 22; Ивић 1965а, 440. И Стевановић 1991 указује да је могућност постојања субјекта у облику номинатива мјерило према коме се одређује да ли је реченица безлична или није — в. стр. 93, на примјер.

⁵ Симић 1977.

⁶ Такви су, нпр., енглески, њемачки и француски — в. Ивић 1965а, стр. 438; Ивић 1983, стр. 62.

ца, данас је у томе погледу најпотпунија граматика П. Мразовић и З. Вукадиновић⁷.

Прије него што пређем на приказивање најављеног типа једночлане реченице потребно је напоменути да се и у оквиру такве реченице предикат остварује у два основна вида: као пунозначна глаголска лексема или као конструкција глаголске копуле са неком именском ријечи или прилогом којима се износи одговарајући значењски садржај. Реченични тип о коме ће се овдје говорити један је од типова безличне реченице која има предикат са именском ријечи уз глаголску копулу. Такве безличне реченице илуструју сљедећи примјери:

/1/

1. Вири Јовандека из вагона, нујан је нешто, па нит му се прича, нит му је до *икаква друштва* (Ћопић, 206).

2. Дубоко у ноћ горела је уљаница у Лаушевим одајама. *Није ми било до сна*, па сам шетао бедемима и гледао у тамне обресе брда при слабој светлости звезда. Погрбљена Лаужева сенка на прозору. Ни он те ноћи изгледа није ока склопио (Ненадић, 66).

3. Мада јој *није било до њесме*, и мада беше уплакана, пила је и певала (Црњански, 54).

4. Њему *није било до чекања*. Згрозивши се, због онога што је хтео да учини, он је журио (Црњански, 62).

5. Познао је био вишег официра, из тога некад Подунавског полка — који су били чувени као убојице, прегоркије. *Није му било, ту, до двобоја* (Црњански 2, 65).

6. Исакович, коме је исто тако *било до тога* да смотра прође што лепше, не одговори, већ занеме (Црњански, 138).

7. Али је Висарион био другог мишљења. Њему је *било до круне Немањића*, а не *до оних костију*, за које је као трезвен Србин врло сумњао да су баш светитељске (НИН, 15. 1. 98; Додатак, 26).

8. Шта је писац хтео да каже овом по стил погубном дигресијом? (*Коме је још до стишла.*) (НИН, 15. 1. 98, 64).

9. Ко пева зло не мисли, а ко мисли, *није му до њесме* (разг.).

Како се запажа, сви наведени примјери потичу из новијег времена. Не треба, међутим, закључивати да наша граматичка литература овакав тип реченица није забиљежила зато што је ово новија појава у језику. Овај тип реченице познат је и одраније, што потврђују сљедећи примјери:

⁷ Од укупно 46 образаца просте реченице, колико се овдје наводи, моделу једночлане, бесубјекатске реченице припада 16, и то 1. и 32–46. Овдје треба поменути и типологију безличне реченице коју даје Симић 1977, и због тога што се овдје са два примјера илуструје и тип једночлане реченице о коме се говори у овоме раду.

/2/

1. Рече патка из воде:
„Прођи ме се, прођи,
ако ти је до игре,
а ти к мени дођи“ (Змај).
2. А мој ђуле, не круни се на ме,
Није мени до чега је теби,
Већ је мени до моје невоље:
Млад ме проси, за стара ме дају (Вук, 288).
3. Вечерајте, мене не чекајте,
Није мени до ваше вечере,
Већ је мени до моје невоље (Вук 1, 350).

На основу досад наведених примјера видљиво је да се у овом реченичном типу јавља именски предикат: уз копулу се јавља именска ријеч у генитиву са предлогом *до*. У структури овога типа реченице обавезно се, такође, налази именска ријеч у дативу. Карактеристика те ријечи јесте да се њоме увијек указује на живо биће, понајчешће се ради о људском бићу. Ријеч у дативу именује оно лице (биће) на које се односи ситуација која се исказује предикатом дате реченице. Посредно, овај обавезни члан реченице сигнализује и тип ситуације која се оваквом бесубјекатском реченицом именује: те ситуације су везане за одређена човјекова унутрашња стања и расположења.

Наведени примјери, даље, показују да се у генитиву јављају два типа именица: девербативне именице и оне које нису таквога постања. И ово ће се нешто касније показати као релевантно за опис овога типа бесубјекатске реченице. У једноме примјеру, шестом у првој групи примјера, није обликом генитива именовано то што се у датом случају приписује лицу означеном дативском формом: за замјеницу *џога* непосредно се веже клауза којом се исказује тај садржај — *да смо њира њрође шњо лејше*. Може се одговорити и на питање зашто је искоришћена оваква форма реченице у овоме случају. Реченични садржај ове клаузе не би се могао вјерно пренијети у случају реченичне кондензације; у овој прилици постојећа именичка рјешења не задовољавају: *џролазак/џролажење*.

У српскоме језику постоје и други типови бесубјекатских реченица у чијој се структури обавезно јавља допуна предиката у дативу којом се указује на лице кога се тиче нека ситуација исказана предикатом. Предикат таквих реченица може бити глаголски или је копулативно-лексички. Ради се о таквим бесубјекатским реченицама код којих се предикатом исказују нека психолошка или физиолошка стања која се тичу лица означеног ријечју у дативу⁸. Пошто се и реченицом са конструкцијом *до + генитив* у саставу предиката исказује извјесно стање које

се тиче лица означеног именском ријечју у дативској допуни предиката, интересантно је упоредити ова два типа реченица. Чини се да су управо реченице са глаголским предикатом интересантне за поређење са реченицама о којима се говори у овоме раду. Овдје би било од интереса утврдити да ли ова два типа бесубјекатских реченица служе за исказивање истога садржаја и ако не служе, каква је разлика у том погледу међу њима.

Већ је речено да се у реченици са конструкцијом *до + генијтив* у саставу предиката јављају не само девербативне именице него и такве које то нису. Лако се утврђује да се у реченицама са конструкцијом *до + генијтив* именицама које немају девербативан карактер исказују ситуације какве се не исказују оним другим овде помињаним бесубјекатским реченицама — са глаголским предикатом.

Остаје да се утврди да ли су, можда, сродног значењског садржаја бесубјекатске реченице са пунозначним глаголским предикатом и допуном у облику датива и реченице чији је предикат оличен помоћним глаголом у конструкцији са *до + генијтив* девербативне именице, уз који такође стоји датив. Да би се дошло до одговора на ово питање, потребно је упоредити реченице једнога и другог типа. Зато наводим прво неколико примјера реченица са глаголским предикатом:

/3/

1. Уљуљале се мисли, *дријема се* човјеку, па не зна је ли све ово миран јесењи сан усред бијела дана (Ђопић, 210).

2. Крајишко момче још није ни стигло у свој нови завичај, а већ му пјесму пјева, већ види дјевојку, врелу и знојну, у пшеничној пљеву, цуру којој *се*, богме, лако *не сјава*, а и кад заспи, враг сам зна шта ће та сањати (Ђопић, 191).

3. Командиру *се сјавало*. Умор га је притезао земљи (Андрић, 142).

4. Сад кад је морала да иде, *није* јој *се ишло*, и желела је да остане бар само толико да може једанпут да проведе несметано један сат (Црњански, 118).

5. Вири Јовандека из вагона, нујан је нешто, па нит му *се ирича*, нит му је до икаква друштва (Ђопић, 206).

6. Тога дана Милану *се журило*.

7. Дјеци *се* нешто *сјавало*.

Као што је већ истакнуто, оваквим реченицама се исказују одређена психолошка или физиолошка стања која се приписују лицу озна-

---

⁸ Ивић 1963, стр. 23; Стевановић 1991, стр. 92, истиче да се тим обликом указује на кога се односе *стања*, *расположења* или *осјећања*.

ченом дативском допуном предиката. Ако би се исти садржај исказивао реченицама са конструкцијама *до + генитив* у саставу предиката, онда би се овдје наведене реченице могле трансформисати у реченице са оваквим именским предикатом без икаквих посљедица на семантичком плану. Међутим, да ствар у томе погледу није једноставна, показује разматрање тих одговарајућих трансформа:

/3/

1'. Уљуљале се мисли, *било је* човјеку *до дријемања*, па не зна је ли све ово миран јесењи сан усред бијела дана.

2'. Крајишко момче још није ни стигло у свој нови завичај, а већ му пјесму пјева, већ види дјевојку, врелу и знојну, у пшеничној пљеву, цуру којој богме *није* лако *до сјавања*, а и кад заспи, враг сам зна шта ће та сањати.

3'. Команданту *је било до сјавања*. Умор га је притезао земљи.

4'. Сад кад је морала да иде, *није* јој *било до идења*, и желела је да остане бар само толико да може једанпут да проведе несметано један сат.

5'. Вири Јовандека из вагона, нешто је нујан, па нит му *је до ириче*, нит му је до икаква друштва.

6'. Тога дана Милану *је било до журбе*.

7'. Дјечи *је нешто било до сјавања*.

Ако се овако трансформисане реченице прочитају пажљивије у своме окружењу, може се запазити да ова два типа безличних реченица не исказују исто значење. То ови, овдје наведени, примјери на различите начине показују. У неким случајевима је то уочљивије, у другим је мање уочљиво. Тако се у првом и трећем примјеру уочава да се садржај ових безличних реченица више не усклађује са садржајем који је исказан реченицама у непосредном окружењу њиховом. У примјерима 6' и 7' видимо нешто другачију ситуацију: овакве реченице се не би нашле у језичкој пракси, што опет говори у прилог тврдњи да ова два типа бесубјекатских реченица не исказују истовјетне садржаје. У примјерима 2', 4' и 5' не би се имало шта замјерити реченицама, само што се овдје не износи садржај који је исказан реченицама у примјерима 2, 4 и 5 у групи /3/ наведених примјера. Да је то тако, говори и чињеница да у примјеру 2' бесубјекатска реченица (клауза) не трпи прилог *лако*, који сасвим регуларно долази у одговарајућој реченици са глаголским предикатом, што је и видљиво на примјеру 2 из групе /3/ примјера за такав тип бесубјекатске реченице.

Све ово упућује на то да између ова два типа бесубјекатских реченица постоји разлика у погледу значењског садржаја који се њима износи. Бесубјекатска реченица са глаголским предикатом исказују одређена психолошка или физиолошка стања која се тичу лица именованог

дативском допуном; то лице је обухваћено таквим стањем, процесом. За бесубјекатске реченице са конструкцијом *до + генијив* у саставу предиката не може се констатовати таква карактеристика. Овим реченицама се исказује одређени став лица исказаног дативском допуном према таквој ситуацији, и не само према ситуацији — овдје се у форми генитива јављају и именице које не сигнализирају радње, процесе и сл. У оваквим реченицама тај став лица којем се он приписује увијек је на неки начин осмишљен, док се за ситуације које се исказују бесубјекатском реченицом са глаголским предикатом то исто не може рећи. До истих резултата би се дошло ако би се извршила трансформација реченица са генитивом девербативних именица у безличне реченице са глаголским предикатом. У том погледу је врло поучно прибјећи сучељавању тзв. „минималних парова“ да би се јасно уочила значењска разлика о којој је ријеч: *не иде ми се у позориште* = 'не осјећам потребу за тим да идем у позориште'/*није ми до идења у позориште* = 'имам пречих преокупација од те да идем у позориште'.

Закључак овога разматрања гласи: Овдје приказан тип бесубјекатских реченица не одликује се од других типова бесубјекатских реченица само својим посебним предикатом — разлика ту постоји и на семантичком плану; то, наиме, што се исказује овим реченицама не исказује се ни једним од оних типова бесубјекатских реченица који су досад описивани у нашој граматичкој литератури.

ЛИТЕРАТУРА

- Ивић 1963 — М. Ивић, *Основне типолошке карактеристике српскохрватске имперсоналне реченице*, Књижевност и језик X/1, 18–24.
- Ивић 1965 — М. Ивић, *Опозиција „односитовног предложење“ — „двухоситовног предложење“*, Филологическе науке 4, Москва, 181–184.
- Ивић 1965а — М. Ивић, *О неким проблемима структуре словенске просте реченице*, *Slavia* XXXIV/3, Праг, 438–442.
- Ивић 1983 — М. Ивић, *О структури српскохрватске просте реченице с глаголским предикатом*, у књ. *М. Ивић. Лингвистички огледи* (2⁰ 1995), 59–83.
- Маретић 1931 — Т. Маретић, *Грамајика и синтаксика хрватскога или српскога књижевног језика*, (1⁰ 1899).
- Мразовић—
Вукадиновић 1990 — П. Мразовић — З. Вукадиновић, *Грамајика српскохрватског језика за странце*, Сремски Карловци — Нови Сад.
- Новаковић 1894 — С. Новаковић, *Српска грамајика*, Београд.
- Симић 1976 — Р. Симић, *Теоријско-методолошки проблеми у типологији словенске реченице*, *Јужнословенски филолог* XXXII, 47–119.
- Симић 1977 — Р. Симић, *О типолошким проблемима периферних структура словенске реченице*, *Јужнословенски филолог* XXXIII, 33–51.
- Станојчић—Поповић 1995 — Ж. Станојчић — Љ. Поповић, *Грамајика српскога језика*, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе (1⁰ 1989).
- Стевановић 1991 — М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II Синтакса* (1⁰ 1969).

ИЗВОРИ

- Андрић — Иво Андрић, *Жена на камену* (приповетке), Београд 1962.
Вук — *Српске народне џесме*. Скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. Књига прва, Беч 1841.
Змај — Јован Јовановић Змај.
Ненадић — Добрило Ненадић, *Дороџеј*, Београд 1981.
НИН — НИН, *Недельне информативне новине*, Београд.
Ћопић — Бранко Ћопић, *Не џугуј бронзана сџражџо*. Сабрана дела Бранка Ћопића, књ. пета, Београд 1983.
Црњански — Милош Црњански, *Сеобе*, књига прва, Београд 1973.
Црњански 2 — Милош Црњански, *Сеобе*, књига друга, Београд 1973.

Резюме

Срето Танасич

ОДИН ТИП БЕЗСУБЪЕКТНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной работе автор описал являющийся в современном сербском языке тип безсубъектного простого предложения. Это предложение с именным сказуемым, лексическим ядром которого является конструкция *до + родительный*, имеющее в своем составе определение в форме дательного. Именное слово в форме дательного всегда обозначает живое существо, чаще всего человека. Этот тип безсубъектного предложения, кроме формальной специфичности — конструкции *до + родительный* в составе сказуемого, отличается и семантической специфичностью: им высказывается содержание, которое не высказывает никакой другой тип безсубъектного предложения. Этим предложением лицу, обозначенному именным словом в форме дательного, приписывается определенное отношение к тому, что обозначено сказуемым.